

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), XI/1 (2026), s. 35-39

Kitap İncelemesi / Book Review

MUHACİRLERİN ELİYLE İMPARATORLUĞU YENİDEN KURMAK: VLADİMİR HAMED-TROYANSKY VE MUHACİRLER İMPARATORLUĞU ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Vladimir Hamed-Troyansky, Muhacirler İmparatorluğu: Osmanlı
İmparatorluğu'nun Son Döneminde Kuzey Kafkasyalı Müslümanlar, 1. Baskı,
İletişim Yayınları, 2026, ISBN-13:978-975-05-3959-6**

İlker GÜNDOĞDU*

Makale Gönderim Tarihi: 15/05/2026

Makale Kabul Tarihi: 12/06/2026

Göç, insanlık tarihinin en eski ve dinamik süreçlerinden biri olarak halen güncelliğini korumaktadır. Bireyler veya topluluklar; geçim kaygıları, güvenlik endişeleri, daha iyi eğitim fırsatları, siyasi baskılar veya doğal afetler gibi farklı dinamiklerin etkisiyle kendi kararları doğrultusunda göç edebilmektedir. Bununla beraber tarihsel süreçte insanların iradesi dışında sürgün, nakil, tehcir gibi doğrudan siyasi otoritenin kararıyla gerçekleşen zorunlu göçler de söz konusu olmuştur (İpek, 2024: 7).

Göç olgusu 19. yüzyıldan itibaren sistemli bir şekilde incelenmeye başlanmış ve bu süreçte meselenin ekonomik, siyasi, sosyal boyutlarını ele alan pek çok göç teorisi geliştirilmiştir (Demirdağ, 2024: 98). Söz konusu göç teorileri büyük oranda Batı akademisinde üretilmiş ve imparatorlukları değil modern ulus devlet modelini temel almıştır. Konu genellikle ekonomik perspektiften ele alınmış, rasyonel bir şekilde hareket ederek göç eden girişimcilere ve emekçilere odaklanılmıştır. Buna karşın, literatürde mülteci çalışmaları nispeten kısıtlı

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, gun.ilker@gmail.com, Orcid : 0000-0002-6310-8356

kalmış, bu alandaki çalışmalar daha çok insani krizlerin çözümüne yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, devletlerin göç süreçlerinde üstlendiği kurucu rol ve faillikleri yeterince sorgulanmamıştır (Dündar, 2021: 37).

Bu çerçevede Hamed-Troyansky'nin "Muhacirler İmparatorluğu" başlıklı monografisi, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Eser, 1850 yılından itibaren Kuzey Kafkasyalı Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleştirdiği göçleri ve bu göçlerin imparatorluk yapısında yol açtığı köklü dönüşümleri anlatmaktadır. Yazar, muhacirlerin imparatorluğun bürokrasisini, tarımsal üretimini, demografisini ve yerel yönetimini nasıl yeniden inşa ettiğini ortaya koymakta, muhacirleri sadece misafir değil, imparatorluğun modernleşme sürecindeki ana aktörler olarak sunmaktadır.

Hamed-Troyansky (2026: 19-24), çalışmasını üç ana argüman üzerine kurmaktadır. İlk olarak Osmanlılar, 1860 yılında kurulan Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla, Birleşmiş Milletler'in ancak 1951 yılında tesis edebildiği modern mülteci sisteminden yaklaşık bir asır önce kapsamlı bir muhacir rejimi inşa etmiştir. İkinci olarak muhacir iskânı imparatorluğun kaderinde ikircikli bir rol oynamıştır. Bu süreç Balkanlar'da çözülmeyi hızlandırırken, Levant ve Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmiştir. Üçüncü olarak yazar, meseleyi Rusya eksenine taşımış ve Çarlık yönetiminin Kafkasya politikaları aracılığıyla kendi Müslüman coğrafyasını nasıl yönettiğini ortaya koymuştur. Her iki imparatorluğun göç politikaları farklılık gösterse de temelde merkezi otoriteyi pekiştirmeye yönelik ortak bir hedef taşımıştır.

Yazar, bu argümanlarını kitapta yedi alt başlığa yayılan üç ana bölümde ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Birinci bölümde Kuzey Kafkasyadan kitlesel Müslüman göçlerinin nedenleri ve Osmanlı muhacir rejiminin kurumsal olarak ortaya çıkışı tartışılmaktadır. İkinci bölümde göçler neticesinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik zorluklar Balkanlar, Levant ve Anadolu ayrımı yapılarak ele alınmıştır. Yerel halk ile muhacirler arasında yaşanan çatışmalar, mülkiyet hakları üzerinde ortaya çıkan mücadeleler ve muhacirlerin iktisadi zenginleşme çabaları analiz edilmiştir. Bu bölüm Osmanlı'nın muhacir rejiminin sahada nasıl karşılık bulduğunu anlamak açısından önemlidir. Üçüncü bölümde ise muhacirlerin yaşanan süreçlerde edilgen değil kendi kaderlerini tayin etmeye çalışan aktörler olduğu ortaya konulmuştur. Muhacirlerin Osmanlı coğrafyasında nasıl bir diaspora oluşturdıkları anlatılmış ve son olarak Çarlık kontrolünde olan anavatanlarına dönüş çabaları, nedenleriyle birlikte ele alınmıştır.

Çalışmada herhangi bir göç kuramına doğrudan referans verilmemiş olmakla birlikte, Türkiye'de araştırmacılar meselenin ele alış biçimine yabancı değildir. Fuat Dündar'ın *Hicret, Din ü Devlet* (2021) adlı eseri, Troyansky'nin çalışmasıyla benzer bir yaklaşıma sahiptir. Dündar (2021: 38), Kırım ve Kafkas göçlerinde ne ev sahibi ne de misafir ülkenin rolünü tek başına belirleyici görmediği için "göç sistemleri kuramını" en kapsayıcı çerçeve olarak ele almaktadır. Troyansky de tıpkı Dündar gibi imparatorluğun göç sistemini, hangi kurumsal yapılarla işler hale getirdiğine odaklanmıştır. Bu bağlamda göçü, sadece bir kaçış veya ekonomik tercih değil, aktif bir devlet politikası olarak değerlendirmektedir.

Yazarın bu yaklaşımının temelinde imparatorluğun daralan sınırları ve artan muhacir nüfusu arasında denge arayışı yatmaktadır. Osmanlılar, bir yandan Balkanlar ve Kuzey Afrika'da toprak kaybederken öte yandan Kuzey Kafkasyalı muhacirlere yönelik açık kapı politikası izlemiştir. Osmanlı, ideolojik olarak kendisini yerinden edilen Müslümanlar için bir sığınak olarak konumlandırmıştır. Bu politikanın temelinde ekonomik canlanma, demografik artış ve merkeze uzak vilayetlerde hâkimiyeti pekiştirme amacı yatmaktadır

(Hamed-Troyansky, 2026: 18-19). Sürecin hukuki ve kurumsal altyapısını 1857 Muhacirin Kanunnamesi ve 1858 Arazi Kanunnamesi oluşturmuştur. Özellikle Arazi Kanunnamesi, toprakta bireysel hakları güçlendirerek toprağı bir meta haline getirmiş ve muhacirlerin mülkiyet yoluyla alan açmıştır (Hamed-Troyansky, 2026: 101-102). Nitekim muhacirlerin toprakları tapu yoluyla adlarına kaydettirmek için sergiledikleri çaba bu sürecin somut bir göstergesi olmuştur (Hamed-Troyansky, 2026: 159). Karpat'a göre (2003: 19) bu süreç sessiz bir ekonomik devrim niteliği taşımaktadır. Muhacirler, miri toprakların özel mülkiyete dönüşmesinin ve tarımsal modernleşmenin ana unsuru haline gelmişlerdir.

Bu çalışma, sadece devlet projesine odaklanan bir anlatı sunmak yerine muhacirlerin kendi aralarında yaşadıkları teolojik ve sosyal tartışmalara da geniş yer ayırmaktadır. Muhacirler arasındaki yaygın bir görüşe göre, gayrimüslim baskısı altında yaşayan Müslümanlar için hicret dini bir vecibe iken karşıt bir görüşe göre ise bu süreç bir hezimetdir (Hamed-Troyansky, 2026: 90, 312). Yıllarca süren bu zihniyet farklılıkları, muhacirlerin zaman içindeki hareketliliklerinin düşünsel altyapısını oluşturmuştur. Bir başka önemli mesele ise muhacirlerin beraberinde getirdikleri kölelik kurumudur. Çalışma, özellikle Çerkes toplumu özelinde kırsal tarım köleliğinin Osmanlı mülkiyet rejimine nasıl eklemlendiğini ve bu durumun imparatorluğun modernleşme süreciyle nasıl çeliştiğini çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Çerkes köleler ve sahipleri arasındaki hukuki anlaşmazlıklar zaman zaman isyanlara yol açmış, Osmanlı hükümeti genelde bu iki grup arasında orta yolu bulmaya çalışan bir pragmatizm benimsemiştir (Hamed-Troyansky, 2026: 164).

Hamed-Troyansky (2026: 39-40), çalışmasını yirmiden fazla devlet arşivi ile özel arşivlerden elde ettiği geniş bir veri setine dayandırmaktadır. Yazar, Osmanlı tarafında idari birimlerin kendi aralarındaki yazışmaları; nüfus, vergi ve arazi tahsis defterlerini ve şer'iyeye sicillerini analiz etmiştir. Rus tarafında ise Tiflis'teki Kafkasya Genel Valiliği ve yerel düzeydeki yetkililerin yazışmalarını incelemiştir. Ek olarak Bulgaristan Ulusal Kütüphanesi'nden elde edilen iskân kayıtları ile Rus ve Britanya konsolosluk raporları, seyahatnameler ve dönemin çok dilli Osmanlıca, Rusça, Bulgarca basınından elde ettiği verilerle çalışmasını zenginleştirmiştir. Çalışmanın en özgün kaynaklarından biri ise, özel bir izinle çalışma imkânı bulduğu Amman'daki Arazi ve Kadastro Dairesi'nde bulunan tapu sicilleridir.

Günümüzde Türkiye'de Tapu ve Kadastro arşivinde bulunan ve 1847 yılı sonrasında kaydedilmiş olan tapu kayıtları, özel mülkiyete konu olduğu gerekçesiyle araştırmacıların erişimine kapalı durumdadır. Bu kurumsal kısıtlama, göç ve mülkiyet gibi konular üzerine yapılacak bilimsel çalışmalarda önemli veri eksikliğine yol açmaktadır (Gündoğdu, 2025: 4). Yazar, Amman özelinde bu verilere erişim sağlayarak, araştırmacıların gelecekte yapabileceği çalışmalara örnek teşkil etmiştir. Elde edilen veriler, devlet politikalarının sahada nasıl bir etki yarattığını metodolojik olarak ispatlayan en somut delillerdir.

Arşivlerde ve imparatorluk resmi belgelerinde muhacirlere dair kayıtlar büyük oranda kaç kişinin geldiğini, ne kadar arazi tahsis edildiğini ve yapılan yardım miktarını gösteren sayısal verilerden ibarettir. Yazar, bu döngüyü kırmak ve muhacirlerin dünyasını anlayabilmek için çeşitli belgeler kullanmıştır. Bunlardan birincisi, bazı arşivlerden, özel şahıslardan ve koleksiyonlardan elde ettiği Osmanlıca ve Arapça olarak yazılmış mektuplardır. İkincisini ise Osmanlı ve Rus yetkililerine iletilen dilekçeler oluşturmaktadır. Son olarak, muhacirlerin torunlarıyla yapılan sözlü tarih görüşmelerinden yararlanmıştır (Hamed-Troyansky, 2026: 40-41). Bu yöntem çeşitliliği eseri salt makro-politik bir anlatı olmaktan çıkarak güçlü bir mikro-tarihsel zemine taşımıştır. Kitabın literatüre en önemli katkısı bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Kitap, romanvari bir anlatımla başlamaktadır. Yazar, anlatısına konu olan aktörleri bölüm başlarında tanıtmakta sonra olayların tarihsel anlatımına akademik bir dille devam etmektedir. Zaman zaman bu aktörlere geri dönerek onları olayların içine yerleştirmektedir. Bireysel mektuplar ve dilekçelere dayalı olarak yapılan anlatılar kitabın en güçlü yönlerinden biridir.

Buna örnek olarak Fuat Hutatzade'nin hayatı ele alınabilir. Çerkesya'dan göç eden Fuat Bey, Harbiye Mektebi'nde eğitim görmüş ve uzun yıllar Osmanlı ordusunda çeşitli bölgelerde görev yapmıştır. Bu süre zarfında muhacir olan ailesi ve yakınlarının önce Uzunyayla sonra Amman'a uzanan göç yolculuklarını ve iskânlarını yönlendirmiştir. Amman'a yerleşen erkek kardeşine yazdığı mektupta verdiği tavsiye belki bütün bir dönemin ve toplumun ekonomik zihniyetini yansıtır gibidir: *Fırsatını bulduğunda arazine daha fazla arazi eklemeye çalış...* Bu dünyada geçinmek için topraktan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Fuat Bey yıllar içinde ordu bünyesinde yükselmeye devam etmiş fakat trajik bir şekilde 1913 yılında İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından liberal muhalefete karşı yapılan operasyon sırasında önce tutuklanmış, sonrasında idam edilmiştir (Hamed-Troyansky, 2026: 233-271).

Bu gerçek hikâye, resmi belgelerin gösterdiğinden daha açık bir şekilde, Osmanlı ve Cumhuriyet siyasi tarihine ışık tutmaktadır. Bu çerçevede *Muhacirler İmparatorluğu*, sadece bir göç anlatısı değil mülkiyet, hukuk ve insan hikâyeleri üzerinden Osmanlı modernleşmesini yeniden okuyan temel bir başvuru kaynağı niteliğine bürünmüştür. Hamed-Troyansky çalışmasında insan hikâyelerini merkeze alarak tarihsel anlatının daha anlaşılabilir olabileceğini göstermekte ve araştırmacılar için iyi bir örnek sunmaktadır.

Sonuç olarak, yazarın Osmanlı muhacir rejimini, modern mülteci sisteminin küresel bir öncüsü olarak nitelendirmesi, Türkiye akademisinde bu sahaya dair yeni bir farkındalık yaratmaktadır. Söz konusu yorum tartışmalı olmakla birlikte asıl vurgu insani bir krizin devlet eliyle nasıl yönetildiğidir. Ancak hem Osmanlı hem de Çarlık Rusya'nın göçleri bir dini homojenleşme aracı olarak kabul ettiği ve sorunlu gördükleri etnik grupları nüfus mübadelesi yöntemi ile dışladıkları göz ardı edilmemelidir. Osmanlı göç politikalarının kurumsal tarafına Karpat ve Dündar gibi yazarların çalışmaları ile aşına olan araştırmacılar için bu eser, madalyonun diğer yüzü olan Rusya'nın idari reflekslerini literatüre dâhil etmiştir. Yazarın en önemli katkısı, göç politikalarını ve bu yönde atılan kurumsal adımları teorik düzlemde bırakmayarak, mektup ve dilekçeler üzerinden kurduğu mikro-analiz yöntemiyle, tarihin sessiz özneleri olan muhacirlere yeniden ses vermiş olmasıdır.

Kaynakça

- Demirdağ, M. (2024), Göç ve Girişimcilik: Batı Afrika'daki Lübnanlılar Örneği (1860-1990), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü Orta Doğu Ekonomi Politikası Bilim Dalı.
- Dündar, F. (2021), *Hicret, Dîn ü Devlet Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*, 1.Baskı, İletişim Yayınları.
- Gündoğdu, İ. (2025), 19. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Kurumsal Değişim ve Ekonomik Gelişme, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı.
- Hamed-Troyansky, V. (2026), *Muhacirler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Kuzey Kafkasyalı Müslümanlar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları.
- İpek, N. (2024), *Canik Ve Göç 1800-1923*, 1.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, Kemal H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. B. Tırnakçı) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.